

İslâm Tarih, Sanat ve Kültür Araştırma Merkezi (IRCICA)

BALKANLAR'DA İSLÂM MEDENİYETİ
ULUSLARARASI ÜÇÜNCÜ SEMPOZYUM TEBLİĞLERİ

Bükreş, Romanya / 1-5 Kasım 2006

İstanbul 2011

SMOLYAN BÖLGESİNDE OSMANLI KÜLTÜR MİRASININ İZLERİ

Yordanka Bibina – Kalina Peeva¹

Bulgar tarihçiliğinde Orta Rodopların tarihi, etnografyası ve folkoru üzerinde birçok çalışma yapılmış olmasına rağmen bu bölgede yaşayan müslümanların gelenekleri üzerinde yeterince araştırma yapılmamıştır. Bu durum, Orta Rodop Dağlarının küçük bir bölgesinde –Smolyan Bölgesi- yoğunlaşmış bulunan Osmanlı kültür mirasının izlerinin keşfedilmesine ve araştırılmasına bizi sevk etti. Bu makalemizde, önceden yapılan araştırmalara da dayanarak, Smolyan bölgesinde bulunan Arda, Elhovska ve Çepinska ırmakları kıyılarında yaptığımız bölgesel araştırmamızın sonuçlarını tanıtacağız. Bunun gibi kompleks yöntemlerin uygulanması mutlaktır, çünkü Bulgaristan müslümanlarının yazı ve söz geleneği sadece birbirine paralel olmakla kalmaz, bunlar iletişim halindedir, Bulgar araştırmacılara göre bunlar yazı, söz ve gelenek ayinlerinin bir bütünüdür.² (Fig. 1, 1a).

Rodop Dağları, Edirne ve Filibe'nin XVI. yüzyılda fethedilmesiyle birlikte Osmanlı İmparatorluğu sınırlarına girmiştir.³ Daha sonra, Sultan II. Selim'in (1566-1574) idari sistemine yeniliklerini getirildiğinde bu bölge Edirne Vilayeti, Gümürçine Sancağına bağlı Ahı Çelebi Kazası olarak adlandırılır. Bölge, 1820 yıla kadar bu sancak sınırları içinde kalır, daha sonra ise, 1912 yıla kadar, Filibeli Sancağına bağlı bir kazaya dönüştürülür.

Günümüzde, Orta Rodop Dağlarında yaşayan halkın dini islam olmakla birlikte, bu halk ana dil olarak Bulgarca'yı kullanmaktadır ve çoğunlukta Bulgar olarak

¹ Balkan Araştırmaları Enstitüsü, Bulgaristan Bilimler Akademisi

² Мюсюлманската култура по българските земи. Изследвания. ІМІР, Т.2., С., 1998, с. 14.

³ Вкпз.: Из миналото на българите мохамедани”, И-т по история, БАН, С., 1958 г., ve bu bölgelerin Osmanlı fethine ait bilgilerine bkпз.: Дечев, В. Миналото на Чепеларе, Том I, С., 1928; Маринов, П. Смолян и околията в своето близко и далечно минало”. Смолян, 1927.

tanıtılmaktadır. Bilindiği gibi, Orta Rodop Dağlarındaki müslüman halkın menşei hususunda çoğu tartışmalı olan birçok tez ortaya konulmuştur.⁴ Yapılan ilk araştırmalara göre bölgedeki ilk müslümanlar Orta Asya'dan göç eden Yörükler olmuştur. Bulgar tarihini ve etnografyasını araştıran ünlü tarihçi K. İrecek'e göre bu halk dinini yerli halka yansıtmış, fakat bu yansıtma bu bölgenin Osmanlı fethinden hemen sonra olmamıştır.⁵ Başka bir deyişle, bu bölgenin fethi doğrudan doğruya ve zorunlu islamaştırmayla başlamamıştır.. Buna benzer bilgiler, 1547 yılında elçilik misyonu yapmak üzere Fransız kralı I. François tarafından İstanbul'a gönderilen ve Bulgar topraklarından geçen Pier Beron'dan da alıyoruz. Bu yolculukla ilgili yazdığı anlarında imparatorluk içinde bulunan hristiyan halka kendi kiliselerinin olmasına ve kendi kanunlarına göre yaşamalarına izin verildiğini anlatır. Buna paralel olarak, Osmanlıların anlayışına göre hiçbir hristiyan İslamı kabul etmek için zorlanamaz, fakat İslamiyeti kabul ettiği takdirde saygı kazandığını iddia eder. İslamiyeti hayatını kurtarmak için veya bir çıkar uğruna kabul edenler ise Osmanlılar tarafından saygı görmemiştir.⁶

Çağdaş Batı, Balkan ve Bulgar tarihçiliğinde Balkanlarda müslüman topluluklarının oluşumu XVI. yüzyılda başlayan ve XVII. yüzyılda biten, iki buçuk asırlık bir sürece bağlanır.⁷ Bu sürecin, Machiel Kiel tarafından "tedrici İslamlaştırma" olarak adlandırılması doğrudur.⁸ Rodoplarda bu süreç ilk örnekleriyle XVI. Yüzyılda başlar, XVII. Yüzyılda yoğunluk kazanır, XVIII. Yüzyılın sonuna doğru ise azalır.⁹

Şu ana kadar kesin bilimsel izahı bulunmayan birçok sorun olmakla beraber Bulgar topraklarının bu bölgesinde islamiyetin yayılmasının Osmanlı fethinden sonra başladığı âşikârdır. Fakat Müslüman halk kendi varlığını Rodop Dağları-

⁴ Bu konudaki daha ayrıntılı bibliografyası için bkz.: *Алексиев, Божидар*. Родопското население в Българската хуманитаристика. – İp: Мюсюлманските общности на Балканите и в България. Исторически ескизи. Т. 1. IMIR, С., 1997 г., с. 57-113.

⁵ *Иречек, Константин*, Пътувания из България. София, 1974, с. 464-465.

⁶ Френски пътеписи за България (XV – XVIII в.) София, 1975, с. 104, 108.

⁷ Daha ayrıntılı bkz.: *Желязкова, А.* Формиране на мюсюлманските общности и комплексите на балканските историографии. – İp: Мюсюлманските общности на Балканите и в България. Исторически ескизи. Т. 1. IMIR, С., 1997 г., с. 11-57.

⁸ *Кил, М.* Разпространение на исляма в българското село през османската епоха (XV-XVIII в.). – İp: Мюсюлманската култура по българските земи. Изследвания. IMIR, Т.2., С., 1998, с. 56-125. Yazar, aynı zamanda kendi makalesinde kullandığı Osmanlı kaynaklarına dayanarak İslâm'ı kabul edip etmeme sebeplerini aydınlatamamıştır.

⁹ *Желязкова, А.* Формиране на мюсюлманските общности..., с.52.

nın Osmanlı sınırlarına ihtiva edilmesinden öncesine götürmek ister, cami encümeni günümüzde bu topraklarda X-XII. yüzyıllarda İslâmî cenaze törenleri yapıldığını ifade eder.¹⁰ Bölgede yaptığımız araştırma esnasında yerli halkın bunu eski mezar taşlarıyla ispatlamaya çalıştığını öğrendik. Ancak yerel halk bu mezar taşlarındaki tarihlerin hicri takvime göre yazıldığını fark etmemiştir. Başka bir deyişle, Çepintsi camisinde a X. yüzyıla ait olduğu ifade edilen mezar taşları gerçekte XVI. yüzyıla aittir.

Rodop Dağları çevresinde yaşayan halkın kendi dinlerini daha eski tarihlere götürme çabasını Bulgar resmi tarih tezinde yer alan ve “Osmanlıların bölgenin gayr-ı Müslim halkını zorla Müslümanlaştırdığı” tezine bir tepki olarak görebiliriz. Bulgar toplumunun en dindar kesimini oluşturan Müslümanlar için, sosyopsikolojik olarak kolayca anlaşılabilen sebeplerden dolayı, bu tez kabul edilemez. Bölgede yaptığımız incelemelerde Müslüman halkın dini kökenlerini aramak ve atalarının din seçiminde herhangi bir zorlama olmadığını kanıtlamak çabasında oldukları görülmüştür. Onların özellikle din ile ilgili konularda hassasiyetlerini Bulgar yöneticilerinin XX. yüzyılda birkaç defa gerçekleştirdikleri asimilasyon teşebbüsleri ile isim değiştirme ve din özgürlüklerine kısıtlama girişimleriyle izah edebiliriz. Başka bir neden de Hıristiyan halkın İslâmiyeti yeterli derecede bilmemesi, onu ne bir kültür bütünü ve yaşam felsefesi, ne de bir “yaşam şekli” olarak fazla tanımamasından da kaynaklanmaktadır¹¹. Hristiyan halkın, Orta Rodoplarda yaşayan müslüman halkın dinini, yaşamını ve kültürünü tanımaması tamamıyla terminolojik olan bir tartışmaya da yol açar. Bazı köy ve kaşabalarda yerli halk kendini Pomak olarak adlandırır, fakat bu halkın daha yaşlı kısmı kendileri için “Ahryan” deyimini kullanırlar. XX. Yüzyılın başında resmi belgelerde ve basında kullanılmaya başlanan “pomak” deyimine göre “ahryan” deyimini sadece bölgesel karakter taşımakla kalmış ve yukarıda da bah-

¹⁰ Bulgar Müslümanları sözde “bilimsel” tarihine daha ayrıntılı bilgiler için şu yayına bkz: *Лозанова, Галя. Сакралната срещу реалната история на българите-мюсюлмани в Родопите. – В: Мюсюлманската култура по българските земи. Изследвания. IMIR, Т.2., С., 1998, с. 451-463.* Bu “alternatif” tarihe göre Pomaklar Trak veya Slav kabilelerden biriydiler ve sonradan İslam dinini kabul etmişlerdi. Tarih yorumlarında göze çarpan özelliklerinin biri de, bunların kabile olarak Müslüman olduklarından Ortaçağ Bulgar milletinin oluşumuna dahil edilmemeleridir. Yazarı, bu tezinde ne Bulgarlara, ne de Hıristiyanlığa karşı koyma olmadığına kesinlikle vurgulamaktadır.

¹¹ Bu durumu, Nobel Ödülünü alan ünlü Türk yazarı Orhan Pamuk “Kar” romanında İslamın gündelik yaşam tarzını canlı bir şekilde tasvir etmiştir. Bu roman “Roziya Samuilova tarafından Bulgarca’ya çevrilerek yayımlanmış (Ednorog Yayınevi, 2006) ve büyük ilgiyle karşılanmıştır.

settiğimiz gibi sadece yaşlı halk tarafından kullanılmaktadır. 1950'lerde "Bulgar Müslümanları" deyiimi resmen kabul edilmiş olmakla beraber, müslüman Bulgarların hepsi bu deyiimi kabul etmemektedir. Ziyaret ettiğimiz bölgeler de bunun tipik bir örneğidir. Yerli halk "peygambere değil, bizzat Allah'a ibadet" etikleri gerekçesiyle bu deyiimi kabul etmemektedir.

Bizim tezimize göre din yani İslâm, Bulgar müslümanlarının hayat tarzlarını, kültür, gelenek ve estetik algılamalarını derinden etkilemiştir. Başka bir deyişle, Rodop dağlarının Osmanlı sınırlarına dâhil edilmesi ve İslâmiyetin bu bölgede yayılmasıyla yeni bir toplumsal kültür ortaya çıkmıştır. Bu kültürün daha geniş bir biçimde incelenmesi önem taşımaktadır.

Camiler

İlk önce camiler üzerinde yaptığımız gözlemlerimizi ortaya koyacağız. Yaptığımız incelemelerde maalesef Osmanlılar döneminde inşa edilen cami ve mescitlerin büyük bir kısmının değişik zamanlarda, değişik nedenlerden dolayı yıkıldığı tespit edilmiştir. . Camilerin büyük bir kısmı komünist rejim yıllarında yıkılmış¹² olmakla birlikte bu süreç 1990'lı yıllarda da devam etmiştir.

Mesela Rudozem kasabası ve Çepintsi köyü camisi idarecilerinin anlattıklarına göre tarihi camilerin yıkımı tamamen yaşam şekli ve estetik nedenlerden dolayı olmuştur. Tarihi camilerin kapasitesi, özellikle dini bayramlarda cemaatin ihtiyacını karşılayamadığından yıkılarak yerine yenileri inşa edilmiştir. 18. yüzyılda Kireççiler köyünden (bugünkü Yunanistan Ksanti kasabasının güneyinde yer alır) bir hayırseverin bağışı ile inşa edilen Çepintsi köyündeki eski cami bayram namazlarında cemaatin dışarı taşması sonucu yıkılmıştır. Bu iki tarihi caminin (Rudozem ve Çepintsi camileri) yıkılması Bulgar-Müslümanlarının Osmanlı kültürüyle olan bağlarının yeterince güçlü olmadığını gösterir. Kendilerini Bulgar olarak tanımlayan bu halk Osmanlı tarih ve kültürel mirasına sahip çıkmazlar. Başka bir deyişle, Osmanlı camileri onlar için tarihi değeri taşımamakta olup sadece fonksiyonel özelliğiyle sahiplenilmektedir. Yani, onların kimlik oluşumunda Osmanlılık'tan ziyade Müslümanlık ağır basmaktadır. Buna paralel olarak, mezkur zümrelere Bulgaristanda yaşayan Türkler'e kıyasla kültür ve geleneklerine daha bağlıdırlar. Zira onlar dindarlıklarını kaybettiklerinde kendi özelliklerini kaybedere asimile olacaklarını bilmeltiler. Dine bağlılıkları onları ihtişamlı ibadethaneler yapmaya sevkeder.

¹² *Кийл, М. Хора и селища в България през османския период, с. 37.*

Bu gibi gerekçelerle 1990'lı yılların başında Rudozem ve Çepintsi camileri yıkılarak yerine boyutları ve güzellikleriyle dikkati çeken yenileri inşa edilmiştir.

(Fig. 2). Bu camilerde geleneksel madalyonlar dışında duvarlardaki süslemelerin olmadığı dikkatimize çeker. Yerli halk bu durumu Allah'a ibadet etmede süslemelerin gereksiz olmasıyla izah eder ve bunun için de ibadethanelerde çok fazla dekorasyona ihtiyaç olmadığını iddia ederler. İnşâ edilen yeni camilerin başka bir özelliği de büyüklüğüne bakılmaksızın ikinci bir katının olmasıdır. Doğu Rodoplardaki bazı camilerden¹³ farklı olan bu kat veya balkon "kadın katı" olarak açık bir şekilde belirlenmemiştir. Zira yerel geleneklere göre burada kadınlar sadece bayram namazlarında camiye gelir. Çepintsi camisinin inşaatı yerli halkın gönüllü emeğiyle yapılmış olup, proje ve inşaat bu konuda eğitimi olmayan usta Raif Kutsov usta tarafından gerçekleştirilmiştir.¹⁴ Cami sivri minareli olup ibadet salonu T şeklindedir. Başka ilgi çekici bir durum da geleneksel olarak girişte olması gereken küçük kubbelerin caminin merkezinde yer almasıdır. Çifte minareler camiye bitişik olarak betondan dökülmüştür. Bu özelliklerin arasında en çok dikkate çekni e Bulgaristan'da iki şerefeli çifte minarenin tek örneği olmasıdır. . Araştırmacı B. Aleksiev'e göre Çepintsi camisi inşaatında geleneksel mimarinin dışına çıkılması sadece eski örnekleri takip etmek değil, çağdaş zamanın ruhunu yakalamak ve onu ifade etmektir.¹⁵

Araştırma yaptığımız bölgede Osmanlılar döneminde inşa edilmiş üç cami tespit ettik. Bunlar Elhovets, Arda ve Gorna Arda köylerindedir. (Fig. 3-5). Camiler faaliyette olup aşağı yukarı korunmuş durumdadırlar. Mezkur üç köyde hiç kimse camilerin ne zaman inşa edildiklerini ve hangi adı taşıdıklarını bilmemektedir. Herhalde camiler yerli halkın emeği ile ve genelde kişisel katkılarla yapıldığından kurucuların adlarını taşımamaktadırlar. Camilerin kitabeleri de de Balkan Savaşları esnasında silindiğinden inşa tarihlerini tespit etmek mümkün görünmemektedir. (Fig. 6-7).

Bu camilerin orijinal minareleri yıkılmış ve onların yerlerine yenileri dikilmiştir. Camilerin iç süslemelerinde, Rodop evlerine has veya en azından bu evlerin tavanlarında sıkça kullanılanlarla tipolojik benzerliği olan ahşap oymaları göze

¹³ Срв.: Цолова, Мая. Пет джамии в Източните Родопи. – В: Ислям и култура. Изследвания. Т. 4, с. 92 – 109.

¹⁴ Алексиев, Б. Новата джамия в с. Чепинци. – В: Ислям и култура. Изследвания. Т. 4, с. 110 – 122.

¹⁵ Пак там. с. 119.

çarpmaktadır. Osmanlılar döneminde inşa edilen camiler, hristiyan kiliselerinde olduğu gibi bölgenin mimari özelliklerini taşımaktadır. (Fig. 8. Arda camisinin geleneksel ahşap oyma tavanı.). Elhovets ve Arda köylerindeki camiler Gorna Arda köyünde bulunan camiye kıyasla daha büyük olup mimari açıdan daha mükemmeldir. Bahsettiğimiz iki caminin de ek inşaatı ve renovasyonu yapılmış, bu durum da onların gerçek şeklini büyük ölçüde değiştirmiştir. Bunlar kubbesiz olup, çatıları yamaçlı ve ibadet mahallerinin tavanları düzdür. İbadet mahallerinde ahşap balkonlar mevcut olup, şekilleri birbirine benzerdir. Tavanları, bitki motifleriyle süslü ahşap oymalarla kaplıdır. (Fig. 9).

Elhovets köyündeki caminin duvarlarında geleneksel mavi ve yeşil renklerle boyalı süslemeler kısmi olarak muhafaza edilmiştir. Orijinal şekliyle 10 yıl önceye kadar muhafaza edilmiş Elhovets köyündeki cami mihrabının beyaz boyalı duvarlarının üzerinde karşılıklı olarak bitki motifli üç sıra tezyinat mevcut olduğunu anlaşıldı. Binanın yapılan son tamiratında, cami yetkilileri, ustanın, toplam altı sıra tezyinatın beyaza boyanıp bunlardan sadece birinin muhafaza edilmesi önerisini kabul etmişler. Ustanın fikri muhafaza edilen süslemeyi örnek alarak "daha iyisini" yapmış. Fakat bu plan uygulamaya geçirilmediği için bu örneğe bakarak caminin asıl süslenmesi nasıl olduğunu tahmin edebiliyoruz. (Fig. 10 a-d).

Gorna Arda köyündeki cami, daha küçük ve sadedir. Bunu caminin dağlık ve yalıtılmış bir yerde inşa edilmesiyle izah edebiliriz. Son dönemlerde camiye ek olarak yapılan giriş de oldukça mütevazidir. Hocanın anlatığına göre caminin bulunduğu yerde eskiden kilise daa öncesinde de Trakların tapınağı varmış.

Son yıllarda yapılmış araştırmalara göre Balkanlardaki İslamiyet, temelleri sağlam olmakla beraber yerli hristiyan kültürünün güçlü etkisi altında sinkretik bir şekilde kendini göstermektedir.¹⁶ Kanımızca, bu düşünceye her iyi niyetli araştırmacı katılabilir.

Türbeler ve Tekkeler

Türbeler Müslümanlar arasında rağbet gören yerlerin başında gelmektedir. Evliyaya ihtiram gösterme kültürü Balkanlara Osmanlı Türkleriyle taşınmış ve Orta Rodop Dağlarında da büyük ölçüde yayılmıştır. Bu bölgede bulunan Bulgar

¹⁶ Градева, Р., С. Иванова. Изследване на историята и съвременното състояние на мюсюлманската култура по българските земи – народен и висок пласт. – În: Мюсюлманската култура по българските земи. Изследвания. IMIR, T.2, С., 1998, с. 11.

müslümanlar türbe ve tekke arasında pek fark gözetmezler. Evliya türbelerinin tümünü tekke olarak adlandırırlar¹⁷ (Fig. 11)

Orta Rodop Dağlarındaki Bulgar müslümanlarının hafızalarına yer etmiş bulunan üç kardeş olan Osman Baba, Yenihan Baba ve Sarı Baba gibi veliler hakkındaki kerametler (efsaneler) tekkeleri bir sistem altında toplamıştır. Çepintsi ırmağı etrafında ve Rudozem bölgesinde, Gümülcine'de yaşamış dördüncü veli kardeş efsanesiyle de karşılaşırız. Bu da Orta Rodop Dağlarının Ege ile olan tabi bağlantısını yansıtır.¹⁸ Elhovets'de Memkovo köyündeki veliler hakkında anlatılagelen efsanenin bir varyantı bilinmektedir. Buan göre Evliyaya sığınak vermeyen verilmediği çok zengin bir köy yok olmuş, çok fakir olan diğer bir köy ise sığınak verildiği için evliyanın lütfunu kazanmış ve gelişerek günümüze kadar devam etmiştir.¹⁹ Tekkelerde mevcut türbelerin iki farklı türde olmasından ²⁰ dolayı araştırmacılar Orta Rodop dağlarındaki Bulgar Müslümanları ile Doğu Rodop dağlarındaki Türkleri ayırt ederler.²¹

Mezar Taşları

Yaptığımız araştırmada Osmanlı dönemine ait mezarlıkların tamamının tahrip edildiği görülmektedir. Bölgedeki mezarlıklar, 1980'li yıllarda komünisit rejimin gerçekleştirdiği kampanya ile yıkılmıştır. Mesela, Arda köyü camisi yetkililerinin anlattıklarına göre yerli halk mezar taşlarının bir kısmını bir kamu binasında muhafaza etmişlerdir. Bazen eski mezar taşları inşaat malzemesi olarak kullanılmıştır. Bir kısım mezarlık ise oturma yerlerinin genişlemesiyle yıkılmıştır. Çepintsi köyü camisi yetkilileri de, 1990'lı yıllarda yeni cami yapılırken mezar taşlarının gömülmesine karar verildiğini mezarlığın yerinin ise yeşil alana dönüştürülerek cami önünde bir park haline getirildiğini anlatmaktadır. Böyle bir karar alınmasının nedenini yerli halk, şehir içinde kalan mezarlıkları parka veya otlağa dönüştürme geleneğine bağlar. , Bu tür yerler tarım için kullanılamaz. Görgü tanıklarına göre mezarlıkta "birçok eski" mezar taşı mevcuttu. Ancak bu ek bir araştırma konusudur. Çünkü bölgedeki insanların kronoloji anlayışı prob-

¹⁷ Григоров, Валери. Тюрбета, почитани от българите-мюсюлмани от Средните Родопи. - În: Мюсюлманската култура по българските земи. Изследвания. IMIR, T.2, C., 1998, c. 553.

¹⁸ İbidem, s. 556.

¹⁹ Y. Bibina ve K. Peeva arşivleri.

²⁰ Türbelerde gömütlerin olmadığı ve bunların bir makam olması da yaygın bir kanıdır: Bknz. Григоров, В., Aynı yazı, s. 561.

²¹ İbidem, s. 562.

lemli olduğundan bu mezarların çoğu zaman elli ile seksen yıl arasındaki mezarlar olduğu anlaşılmaktadır. (Fig, 12-14).

Konaklar

Smolyan bölgesinin Ege'ye yakınlığı ve burayla olan siyasal ve bölgesel bütünlüğü, genelde izole olan bu bölgenin iktisadi hayatının yanı sıra mimarisini de etkilemiştir. Özellikle XVIII. ve XIX. Yüzyıllarda bölgede yaşayan soyluların konakları Ege bölgesindekilerle bir bütünlük arzeder. Konakların, Rodop dağlarındaki mimari geleneğin en ilginç örnekleri arasında yer aldığı kuşkusuzdur. Maalesef, bunların birçoğu, Elhovets köyünde olduğu gibi, tamamıyla yıkılmıştır. (Fig. 15). Orta Rodop dağlarında günümüzde mevcut 15 konak ve çiftlik tamamıyla yıkılmış veya yıkılmaya yüz tutmuştur. Bunlar arasında Çepelare'deki Kör Hoca, Smolyan'daki Hasan Bey, Brahom Bey ve Salih Ağa konakları, Çereşovo'daki Ağuş çiftlikleri vs. bulunmaktadır.²² Yine de, 1952 ve 1953 yıllarında, Bulgaristan Bilimler Akademisi tarafından tertiplenen Rodop dağları araştırma gezilerinde (expedisyon) mimar Matey Mateev'in bunların pek çoğunu fotoğraflamıştır. 1950'li yıllarda hazırlanan kitabı ise birçok aksaklık ve engellere rağmen 2004 yılında yayımlanmıştır. İçerdiği fotoğraflardan, çekimlerden ve diğer eklerden bu ilginç ve değerli mimari yapıtlar hakkında fikir edinebiliyoruz. Teferruatlı ve uzun yıllar yaptığı incelemelerden sonra Bulgar araştırmacı Orta Rodop dağlarındaki konakların devletin güneyi ile merkezinde (başkent) yer alan kültürel etkileşimlerin bir sonucu olarak ortaya çıktığı fikrini serdetmektedir. Tarihi kayıtlar için anonim kalan yerli Rodop'lu ustalar "Anadolu'dan kaynaklanan Saray-Bosna'dan Osmanlı'nın batı sınırlarına kadar uzanan sivil mimariye kendi yorumlarını katmışlardır. .²³

Değişik ve zengin konak binaları en iyi örnekleri arasında 1730 ile 1850 yıllar arasında inşa edilen Mehmet Kör Hoca ile Ağuş Ağa konakları en muhteşem örnekleri oluşturur. Bunlar Ahıçelebi kazasının idarecileri olup ellerinde siyasi, ekonomik ve hukuki kuvveti bulunduran kişilerdi. Mehmet Kör Hoca bizzat yönettiği bölgenin aynı zamanda baş imamlığını da yapmaktaydı. Smolyan iline bağlı Raykovo köyünde bulunan en eski konaklardan olan yapı 1940 civarında yıkılmıştır.

²² Mimar Matey Mateev'in kitabı bu konuda çok değerli bir kaynaktır., konakların tablosu için bkz.: *M. Mateev, "Средноподопските конаци", Пловдив, 2004, с. 623, s. 591.*

²³ İbidem, s. 18.

Bu mahalli yöneticiler ve onların varisleri sadece konak değil, köprü, yol ve çiftlikler de inşa etmişlerdir. Bunların en güzel örnekleri Raykovo'daki Deli Bey ile oğlu Ali Bey'in ve Smolyan'daki Salih Ağa ile oğlu Tahir Bey'in konaklarıdır. Mehmet Kör Hoca'nın torunu Salih Ağa'nın inşa ettiği ve cephesi yaklaşık 68 metreye varan konak Bulgar topraklarında dönemin en büyük konağı olarak bilinir.²⁴ M. Mateev'e göre inşası on yıllarca süren Salih Ağa ile Tahir Bey'in konakları büyük ustalıklarla yapılarak dekorasyon zenginlikleri ve mimari motiflerin yapılış biçimiyle Rodop mimarisinde seçkin bir yer almaktadırlar.²⁵ (Fig. 16-18).

Raykovo semtinde, imaretle birlikte yapıldığı tahmin edilen ve bahçesinde Mehmet Kör Hoca'nın mezarı bulunan Eski Türk Camisi yakınında Deli Bey ve oğlu Ali Bey konağı günümüze ulaşmıştır. Bu konak 1780 tarihinde inşa edilmiş muazzam bir yapı örneğidir. XIX. Yüzyılın sonlarına doğru toplam uzunluğu 67 metreye kadar ulaşmıştır. Günümüzde bu konak restore edilerek otele dönüştürülmüş olmasına rağmen, etrafına yapılan yeni binalarla orijinal çevresel özelliklerini kaybetmiştir. Sonuç olarak, Smolyan bölgesindeki mimârînin en önemli örnekleri olarak Mehmet Kör Hoca ile Aguş Ağa soylarının konakları gösterilebilir.

Aguş Ağa ailesi önemli yapılar inşa ettirmişlerdir. Aguş'un babası olan Hacı Osman konağının ilk yapısı Raykovo semtinde XVIII. yüzyılın sonunda inşaa edilmiş ve bugün bütünüyle korunamamış olan bir konak topluluğunun parçası haline gelmiştir.

Ailenin büyümesiyle bu yapı ihtiyaçlarını karşılayamaz hale gelince Tozburun köyünde (bugünkü Mogilitsa) yeni konaklar ve Çereşovo köyünde iki çiftlik binası inşaa edilir. Çereşovo köyündeki binanın, bugün sadece temelleri korunmuştur. 1810-1842 yılları arasında inşa edilen Mogilitsa köyündeki konak topluluğunun muhafaza edilmiş olması sevindiricidir. Bunlardan birinci konak binası 1825 yılı dolayında bitirilmiştir.

Konakların kompleks yapısı üç ayrı bahçeye denk gelen üç teraslı yamaç üzerine konumlandırılmıştır. Giriş kapısı üzerindeki kitabe restore edildikten sonra korunmamıştır. Sıradışı kule de gayet büyük ilgi çeker. Sultanın ordusunda deniz subaylığı yapmış olan Salimehmet Aguşoğlu'nun bu kulenin bir deniz fenerine

²⁴ İbidem, s. 180.

²⁵ İbidem, s. 180.

benzemesini istemiş olduğu düşünülmektedir. (Fig. 19). Kule ve dinlenme odası duvarlarının üzerindeki süslemeler belli bir şekilde barok etkisi taşır. (Fig. 20)

Bu muazzam kültürel ve mimari eser (*Aguş Konakları*) uzun yıllar ziyaretçilerin dikkatini çekmiş ve fevkalade ilginç bir çekim merkezi olmuştur. Konaklar günümüzde Aguş Ağa mirasçılarına iade edilmiştir.

Kervansaray yolları

Rodop dağları geleneksel olarak kuzeyle güneyi bağlayan yolların geçtiği önemli bir nokta olmuştur. Günümüzde, eski çağlarda yapılan Roma yolların yanısıra Osmanlı Devleti zamanında inşâ edilen kervansaray yollarının izleri bulunmaktadır. Fakat e incelediğimiz bölge bir dağ tepesinde tecrit edilmiş ve şehir merkezlerine uzak olduğundan ana yolların da dışında kalmıştır. Merkez Rodop Dağlarını ziyaret edenler, XVIII. yüzyılın sonuna doğru bile burada insan sayısının az olduğunu ve ayrı ayrı köylere dağıldığını ve genelde yerli köylüler ve Anadolu'dan göç eden Türk çobanlardan oluştuğunu anlatırlar. ²⁶

Bu araştırmanın çerçevesinde incelenen Smolyan şehri de ilk Osmanlı belgelerinde Ahı Çelebi adıyla anılmaktadır. Daha sonra Paşmaklı olarak adlandırılır ve araştırmamızın konusu olan bu bölgenin idari merkezi olur. 18. yüzyılın başında Fransız Pol Lüka Paşmaklı köyünü anlatırken, kendi dilini bilmeyen ve daha çok Bulgarca ve Yunanca ile karışık Doğu Slav dili konuşan halkın yaşadığından bahseder.²⁷ Yüzyıl sonra, başka bir Fransız Dr. Ami Bue tarafından yazılan seyahat notlarında bugünkü Smolyan şehri Palas olarak anılmıştır.²⁸ Rodop dağlarının bu bölgesinde ikamet eden halkın yaşayış şekline ve kültürüne etki yapan diğer önemli bir şehir merkezi Ksanti'dir (Osmanlılar döneminde İskeçe). Bu iki il merkezlerini bağlayan kervansaray yolunun kalıntıları, Ksanti – Rudozem otobanı için 2005 yılında yapılan arkeolojik kazılar esnasında keşfedildi. Bu yolun tavsifini yukarıda bahsettiğimiz 18. ve 19. yüzyılda bölgeye gelen Fransız seyyahların eserlerinde buluyoruz; Seyyahlar bu yolu çok ağır ve yokuşlu olarak tarif etmişlerdir.²⁹ (Fig. 21-24).

²⁶ Френски пътеписи за Балканите (XV -XVIII в.), София, 1975, s. 410.

²⁷ İbidem, s. 329

²⁸ İbidem, s.. 329

²⁹ İbidem, s.329

Köprüler

Osmanlı İmparatorluğunda karayolların gelişimi ve organizasyonu çok karışık ve değişken bir süreçtir. XV ile XVI. Yüzyıllarda Trakya bölgesinde en büyük taş köprü olan Uzunköprü ile Mimar Sinan'ın tasarladığı Büyükçekmece ve Mustafa Paşa köprüleri inşâ edilirken Orta Rodoplarda yaşayanların sayısı az ve yol sistemi gelişmemiş durumundaydı. Rodop dağlarından geçen yol ve köprüler genellikle XVIII ve XIX. Yüzyıllarda yapılmış olmakla, inşaat teknikleri ve mimarileriyle klasik Osmanlı örneklerinden farklıdır.³⁰

Bununla birlikte Smolyan bölgesindeki köprülerin birçoğu günümüze ulaşmış ve bugün de kullanılmaktadır. Bölge halkı onları "Roma köprüleri" olarak adlandırmakla birlikte bu köprüler şüphesiz Osmanlı yapılarıdır. Yapı özelliklerine göre taş köprüler tek tonozlu ve çift tonozlu olarak iki gruba ayrılabilir. Merkez tonozun çok daha eğilimli olduğu görülmektedir. Bazı köprülerde kıvrımlar taş toplarla veya geometrik unsurlarla tezyin edilmiştir. İnşaat için ırmak kumu veya kabaca işlenmiş yerli taşlar kullanılmıştır. Sadece tonoz frizi tek taraflı işlenmiş taşla yapılmıştır. Tek tonozlu köprülerde inşaat tekniği olarak çoğu zaman kuru örgü kullanılmıştır. Çok tonozlu köprülerde ise bağlantı elemanı olarak kireç eriyiğine rastlanmaktadır. Rodop Dağlarındaki en eski köprü üç tonozlu olup, merkez tonozdaki anahtar taşın üzerindeki yazıya göre yapılış tarihi hicri 1195'tir (1780-81). Rudozem köprüsü üç tonozlu köprülere iyi bir örnektir. Köprü tamiratlar ve yeni köprüünün inaatı esasında bazı değişikliklere uğramış; yan tonozlardan biri örülerek simetrisi bozulmuştur. Rodop dağlarında, tarihi bilinen son köprü tek tonozludur ve 1284'te (1867 yılında) yapılmıştır.

Bazı köprülerin inşaa tarihi zamanla silinmiş ve bazıları da ustaları tarafından tarihlendirilmemiş olsa da inşaat teknikleri ve süslemeler bu köprülerin XVIII. ile XIX. yüzyıllarda yapılmış olduklarını göstermektedir. Bazı hallerde köprüler yerleşim merkezlerinin mimarisıyla bütünleşmiş, fakat çoğu zaman bölgesel bağlantılarda kullanılmışlardır.³¹

³⁰ Антонов, Ал. Каменните мостове в Родопите през османския период. Сборник от: Университетски четения и изследвания по българска история. IV международен семинар 10-13 май 2006.

³¹ Антонов, Ал. Каменните мостове в Родопите през османския период. Сборник от: Университетски четения и изследвания по българска история. IV международен семинар 10-13 май 2006.

Smolyan'daki Çerna deresi (Kara Dere) köprüsü okunabilen iki taş kitabesi ile günümüze ulaşmıştır. Bu kitabelerden köprünün inşaatının Hatip Veli adında bir hayırsever olduğunu öğreniyoruz. 1716 yılında bir doğal afet esnasında zarar gören köprü yenilenmiştir. M. Mataev tarafından Kitabe mimar M. Mateev tarafından fotoğraflanan kitabe Smolyanlı Ahmed Metkov tarafından tercüme edilmiştir. Kitâbe daha önce P. Marinov tarafından da yayımlanmıştır.³² (Fig. 25-28).

Yazı geleneği

Genelde cami medreselerinde muhafaza edilen Osmanlıca ve Arapça kitap ve vesikaların tarihleri Rodop Dağlarında İslamiyetin intişarıyla tarihlendirilir. Araştırmaya konu olan Smolyan bölgesinden çok az kitap ve vesika günümüze ulaşmıştır. Yine de, ziyaret ettiğimiz Çepintsi ve Elhovets köylerinde, önemli osmanlı belgeleri elyazmaları ve kitap koleksiyonları bulunmuştur. Tarihçi ve etnologların 1992 yılında gerçekleştikleri yerel araştırmalar esnasında bulunan bu kaynaklar Sofya'da i Kiril ve Metodiy Milli Kütüphane çalışanları Zorka İvanova ve Anka Stoilova'nın uğraşları neticesinde tasnif edilerek kataoğu yapılmıştır.³³ Buna göre, kitaplar elyazmaları ve matbu eserler olmak üzere iki gruba ayrılmıştır. Kitaplar üzerindeki haşiye ve notlar da incelenmiştir.³⁴

Elhovets (eski Yunusdere) köyünde bulunan koleksiyon toplam 78 kitabı ihtiva eder³⁵ - beş Arapça elyazması, içerisinde bir adet Farsça-Türkçe lügat bulunan yirmi taşbasma ve 53 matbu eseri ihtiva eder. Bu kitapların beşi Osmanlı Türkçesidir. Bunların dışında, Mustafa bin Şemseddin el-Karahisari al-Ahterî'nin Arapça-Türkçe lügatı ile ünlü Sâdi'nin (ö. 1292) kaleme aldığı nazım ve nesirden oluşan "Gülistan"dan da birer suret bulunur. Geri kalan taş baskı ve matbu Arap dilindedir.³⁶ Yukarıda bahsettiğimiz iki araştırmacının çalışmasına Elhovets

³² *Маринов, П.* Смолян – минало и настояще. - В: Сп. "Родина", кн. IV, София, 1940-1942 г., с.13.

³³ *Стоилова, Анка и Зорка Иванова.* За две нови сбирки от арабографични книги, запазени в България. - În: Мюсюлманската култура по българските земи. Изследвания. IMIR, Т.2., С., 1998, с. 380-397.

³⁴ *İbidem.*

³⁵ *İbidem;* bkz.: *Иванова, Зорка, Анка Стоилова.* Арабографични книги, съхранявани в с. Елховец, Смолянска област. - În: Ислям и култура. Изследвания. Т. 4, с. 175-197.

³⁶ *Стоилова, Анка и Зорка Иванова.* За две нови сбирки от арабографични книги, запазени в България. - În: Мюсюлманската култура по българските земи. Изследвания. IMIR, Т.2., С., 1998, с. 381.

köyünde muhafaza edilen Arapça kitapların bir envanteri eklenmiştir.³⁷ En eski elyazmaları arasında, sadece bazı parçaları korunmuş olan ve XV. yüzyılda yazıldığı düşünülen Kur'an-ı Kerim yer alır. Bunun dışında biri XVII. yüzyıl, diğeri ise 1770 yılına ait iki mushaf daha mevcuttur. Vakfedilen kitapların üzerinde bulunan mühürlere hareketle bunların oradaki medreseye vakfedildiği düşünülebilir. Bu iki mushafta Doğu Rodoplar bölgesin ve Köstendil iline ait medreselerle ilgili kayıt ve mühürlere vardır.

Çepintsi cami kütüphanesinin koleksiyonu 1994 yılında başlar ve içerisinde yaklaşık 300 matbu eser bulunmaktadır. 71 adet elyazmasının çoğu da XVIII-XIX. Yüzyıllara aittir.³⁸ Tasnif edilerek fişlenen bu eserler Milli Kütüphanede kullanıma sunulmuştur. Elhovets koleksiyonuna kıyasla Çepintsi köyündeki koleksiyon daha kapsamlıdır. Bu koleksiyon cami yetkililerin uğraşlarıyla ilavelerle zenginleştirilmeye çalışılmaktadır.

Çepintsi köyünde bulunan koleksiyondaki matbu yayınların çoğu XIX. yüzyılın ikinci yarısında Bulgaristan dışında basılmış olup, sadece biri Bulgaristan'da yayımlanmıştır.. Elyazmaları arasında XV. Yüzyılda istinsah edilen Kur'an-ı Kerim en muazzamıdır. Bu yazıda Hz. Ebu Bekr) tarafından tedvin ettirilen Kur'an metnin nasıl okunacağına dair, diğer elyazmalarında az rastlanan, açıklamalar bulunur. Bu da ona çok daha büyük değer katar.

Milli Kütüphane'de başı ve sonu eksik diğer bir Kur'an-ı Kerim nüshası daha bulunmaktadır. Bu mushaf 385x295 mm boyutlarında olup 256 yapraktır.³⁹ Nesh hat ve siyah mürekkeple yazılı olan metinde Allah kelimesi altınla kaplamalı olduğundan halk tarafından "Altın Kuran" diye adlandırılmıştır.⁴⁰ Yazının özeliğine ve süslemelerine bakarak uzmanlar bunu Mısır ekolüne isnat ederler ve XVI. yüzyılın sonuna doğru yazıldığını düşünürler. Bu mushafın bölgeye nasıl geldiği belli olmamakla birlikte rivayete göre XIX. Yüzyılın sonuna doğru Rodoplara Semerkent'ten getirilmiştir..⁴¹

³⁷ Иванова, Зорка, Анка Стоилова. Арабографични книги, съхранявани в с. Елховец, Смолянска област. – In: Ислям и култура. Изследвания. Т. 4, с. 186-194.

³⁸ За две нови сбирки от арабографични книги, запазени в България. – In: Мюсюлманската култура по българските земи. Изследвания. IMIR, Т.2., С., 1998, с. 380-391.

³⁹ Ibidem, s. 391.

⁴⁰ Şu anda oymalı tahta kapağındadır.

⁴¹ Unique Balkan Manuscripts: Tetraevangelia and Qu'rans. IX-XVII century. Stara Zagora: Politronix, 1994.

Osmanlı Türkçesi ile yazılmış elyazmalarından Lâmi Çelebi (ö. 939/1532) olarak tanınan Mahmut İbn-Osman'ın *İbretnâme*'si dikkat çeker. Bu kitap menâkıbnâmeler, siyer kitapları, evliyâ tezkireleri Muhiddin İbn Arabî'den tercüme ile muhtelif Arapça ve Farsça metinler ihtiva eder. İkinci kısmında Yunan mitolojisinden, İran, Hindistan ve Çin edebiyatından efsaneler yer alır. Yazmanın baş kısmı kayıptır ve büyük ölçüde hasarlıdır.

Eski ve taş basma kitaplarda yer alan notlar Elhovets ve Ak Bunar (Byal İzvor) köylerindeki medreseler hakkında çok değerli bilgiler mevcuttur. Paşa Medresesi'nin nerde bulunduğu tespit edilmemiş olmakla birlikte Çepintsi köyündeki medrese olma ihtimali vardır. Başka bir kayıttan Mogilitisa köyünde de (Toz Burun Medresesi) bir medresenin bulunduğu anlaşılmaktadır.⁴² Bu tür malumatın, bölgedeki medreselerle ilgili elimizde bulunan kıt bilgilere önemli ilavelerde bulunduğu âşikârdır. Daha XVIII. Yüzyılın sonlarında, Doğu Rodoplardaki medreselerden başarıyla mezun olan Müslüman gençler Kavala, Edirne, Selanik ve İstanbul'a yüksek eğitimlerini devam ettirmek için gitmekteydiler. V. Ardenski'ye göre, Smolyan, Mogilitisa, Çepintsi, Elhovets, Beli İzvor gibi yaklaşık 50 yerleşim biriminde medrese mevcuttu.⁴³ (Fig. 29-30).

Çepintsi camisi koleksiyonunda muhtelif özel ve idarî belgeler, ders kitapları, eski Türkçe gazete nüshaları da mevcuttur. (Fig. 31-34).

Sonuç

Smolyan bölgesinin tarihi ve kültürel durumunu tespit etmeyi amaçlayan araştırmamızda Osmanlı kültür mirasının yanı sıra Balkan geleneklerini de muhtevî özel ve küçük bir dünyayı tanıtmaya çalıştık. Pomakların kökeni konusu Bulgar Devleti'nin müdahaleleri ve tarihi problemler nedeniyle oldukça çetrefil bir hâl almıştır. Herhâlükârda İslam ve Hıristiyan medeniyetlerinin buluşmasından mütevellid ortak kültür yadsınamaz. Yapılacak ayrıntılı incelemelerin bu konuyu çözeceğine inanıyoruz. Özellikle Orta Rodop bölgesinde İslam kültürü, Hıristiyan kültürü ile karşılaştırıldığında yeterince çalışılmamıştır. Ancak açık olan şudur ki, Bulgar tarihinin beş yüzyıllık dönemini Osmanlı tarihini göz ardı ederek inceleyemeyiz. Zira bu dönemde devlet çatısı altında yaşayan çok çeşitli din, mezhep ve etnisiteye mensup halkların kültürleri birbirinden bağımsız olarak

Za dve novi sbirki ot arabografični knigi, zapazeni v Bŭlgariya. – İn: Мюсюлманската култура по бŭлгарските земи. Изследвания. IMIR, Т.2., С., 1998, ss. 393-394.

⁴³ Арденски, Вл. Ролята на медресетата в помохамеданчването. – Сп. Родопи, 11, 1971.

ele alınmaz. Smolyan bölgesinin kültür mirası da tarihin kanun ve nizamların bir istisnası değil, tam tersine bunun bir örneği ve teyididir

Resimler:

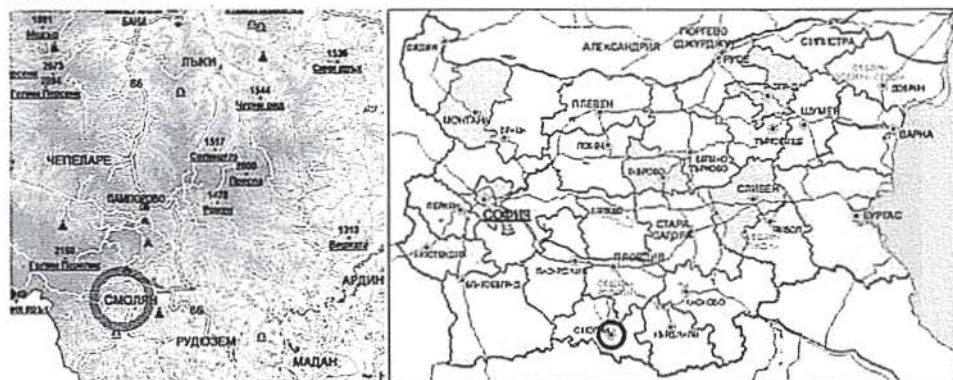

Fig. 1. Araştırma yapılan bölge.

Fig. 1a. 1940'lı yıllarda Bulgar Müslümanlar en yoğun yaşadıkları bölgeler

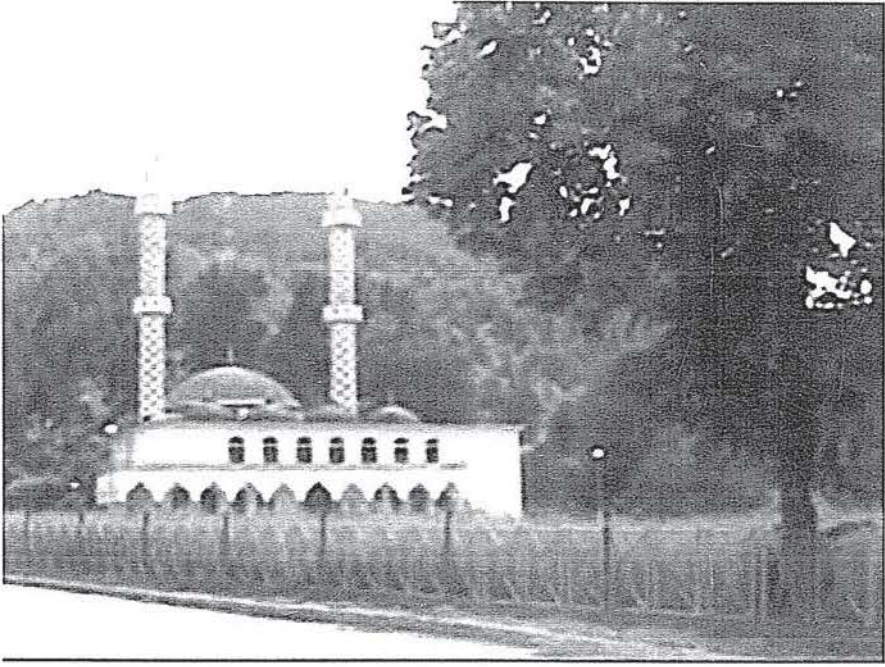

Fig. 2. Çepintsi Camii

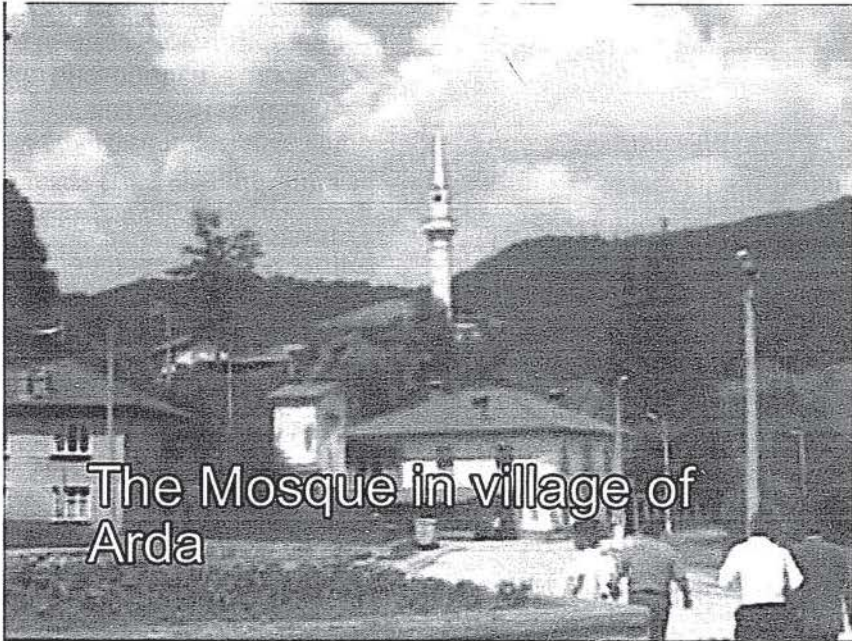

Fig.3. Arda Köyü Camii

Fig.4. Gorna Arda Köyünde Cami

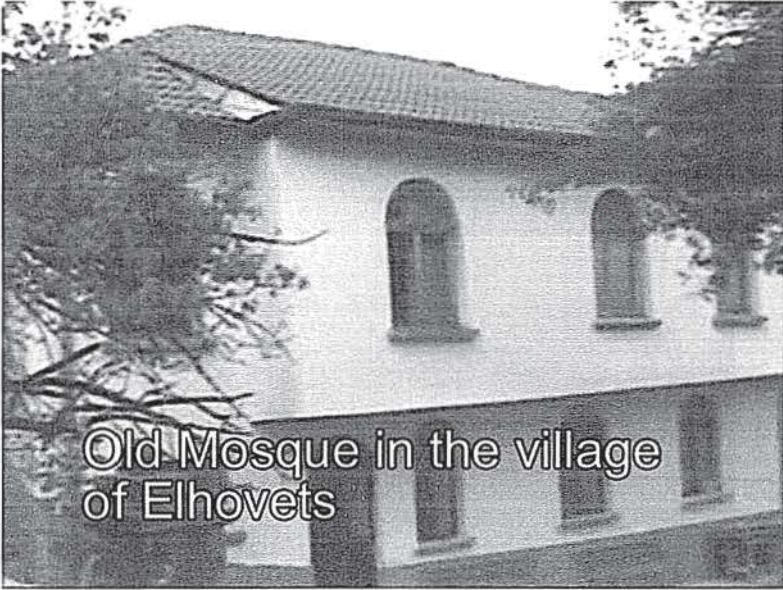

Fig.5. Elhovets köyünde Eski Caminin dış görünümü

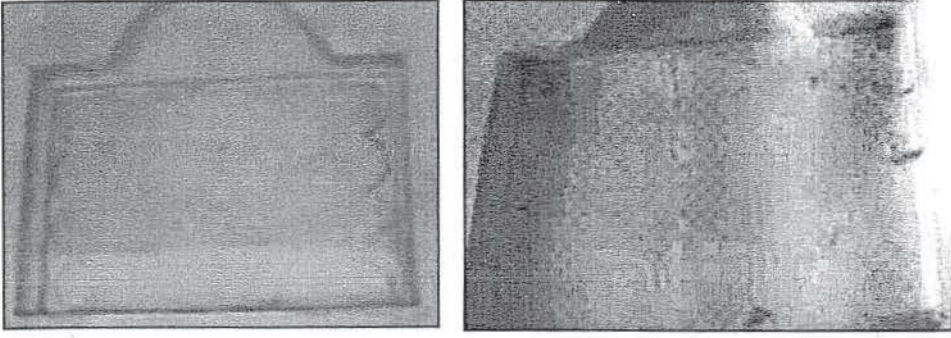

Fig. 6. Arda ve Gorna Arda köy camilerinin silinmiş kitabeleri

Fig. 7. Arda Camii'nde eşik üstünde bulunan yazı

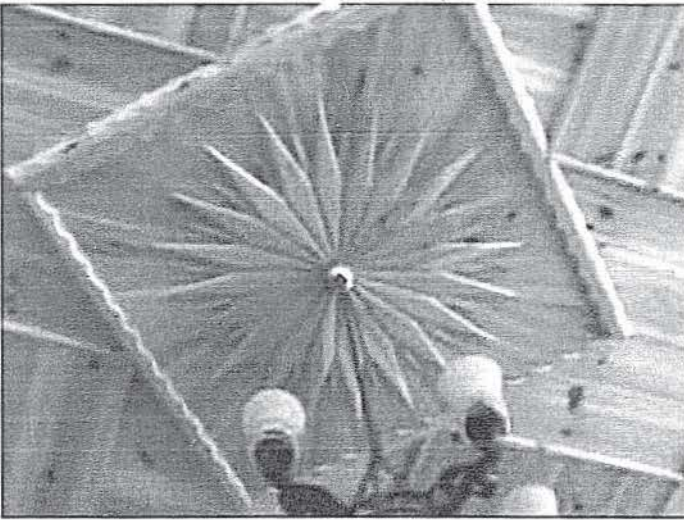
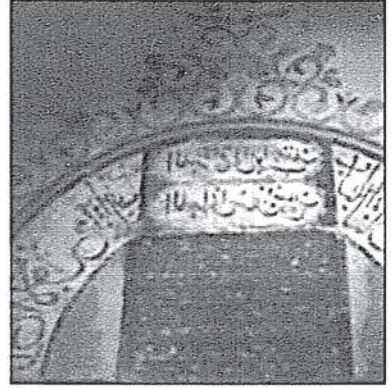

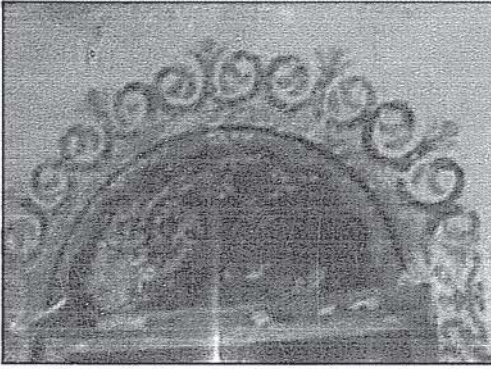
Fig. 8. Arda Camii'nin geleneksel ahşap oyma tavanı

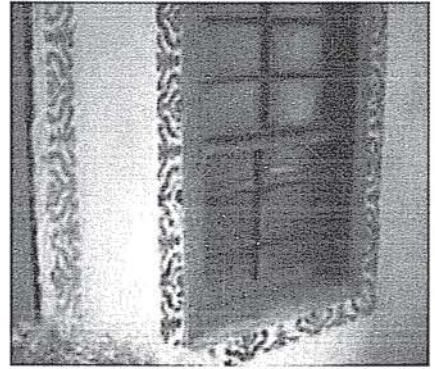
Fig. 9 - Arda Camii mihrap tezyinati

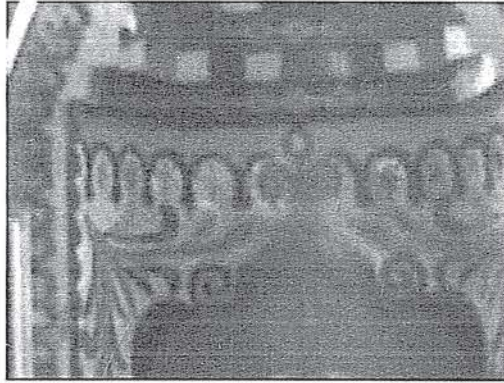
10a

10b

10c

10d

Fig. 10 (a-d). Elhovets Camii iç mekân ve tezyinati

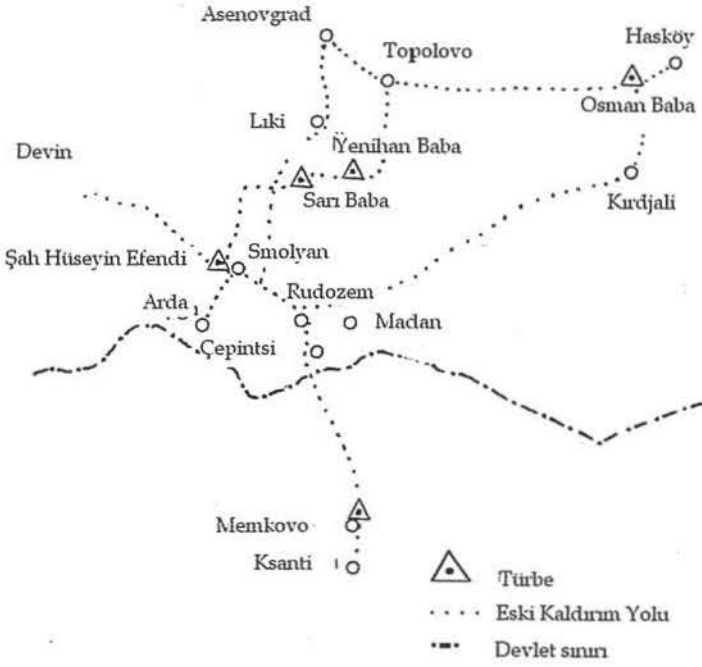

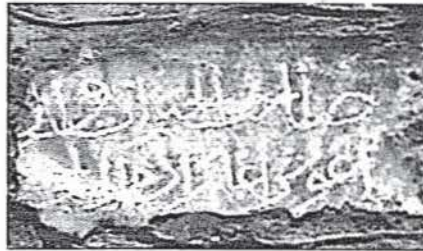
Fig. 11. Tekkelerin Bulunduğu Yerler

Fig. 12 Arda Köyü Camii'nde bulunan mezar taşı

13. Arda Köyü Camii'nde muhafaza edilen tarihi bir mezar taşı

14. Muhtemelen binanın inşaatında kullanılmış bir mezar taşı.
Bina, eskiden Gençlik Evi olarak kullanılmaktaydı.

Fig. 15. Elhovets köyünde 1950'li yıllarda mevcut bulunan ancak günümüze ulaşmayan konağın fotoğrafı.

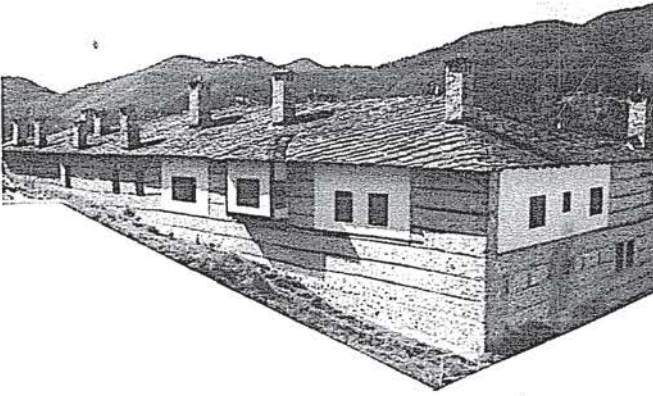

Fig. 16. Deli Bey ve oğlu Ali Bey konakları, Raykovo semtinde, imaretle yapıldığı tahmin edilen ve bahçesinde Mehmet Kör Hoca'nın mezarı bulunan Eski Türk Camisi yakınında 1780 yılında kurulan Deli Bey ve oğlu Ali Bey konakları. Günümüzde bu konak restore edilerek otele dönüştürülmüş.

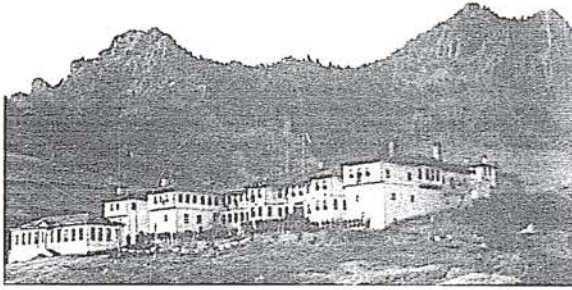

Fig. 17. Smolyan'da Salih Aga Konağının eski bir fotoğrafı.

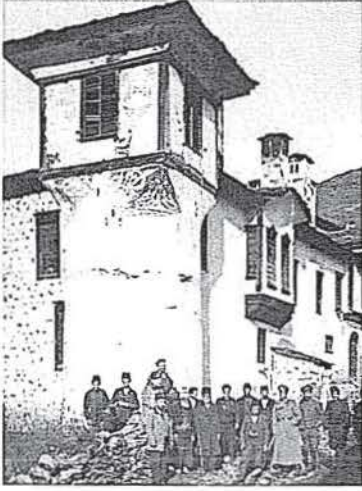

Fig. 17. Çalmah Hacı İsen Ağuşoğlu, 1913

Fig. 18. Ağuş Ağa Mogilitsa Köyündeki Konak ve müştemilâtı.

Fig. 19. Mogilitsa köyünde Ağuş Konağının Kulesi

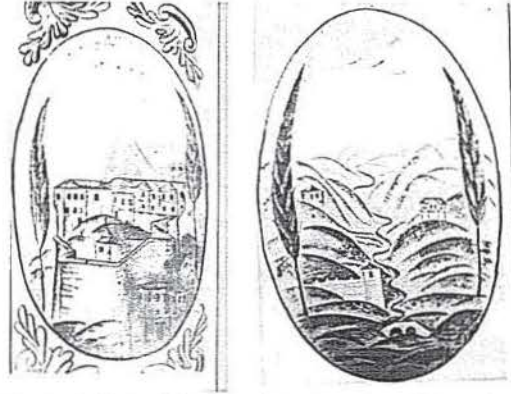

Fig. 20. Kule ve dinlenme odası duvarlarındaki süslemeler barok özellikleri taşımaktadır.

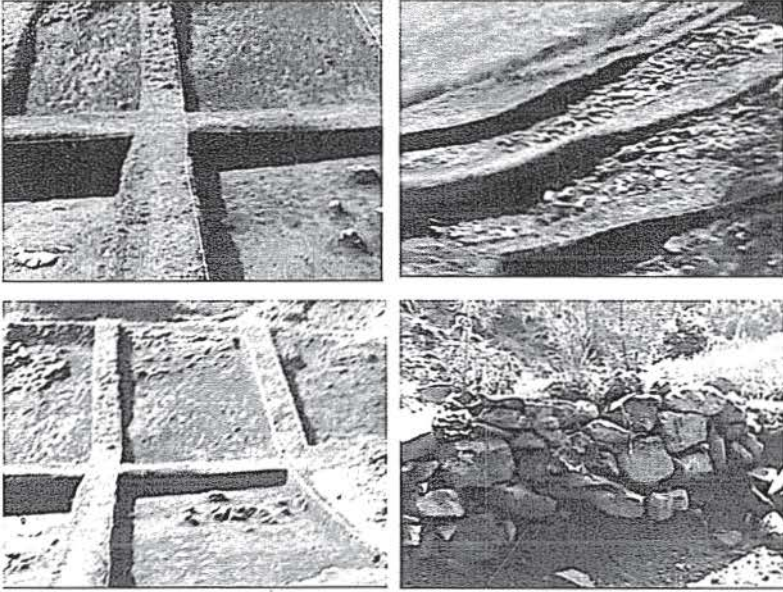

Fig. 21, 22, 23, 24 – Ksanti – Rudozem otobanı için 2005 yılında yapılan arkeolojik kazılarda ortaya çıkan kervansaray yolu kalıntıları.

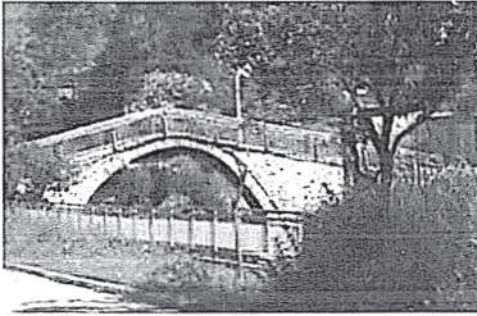

Fig. 25. Smolyan'da köprü

Fig. 26. Arda köyündeki köprü

Fig. 27. Bey köprüsünün yazısı

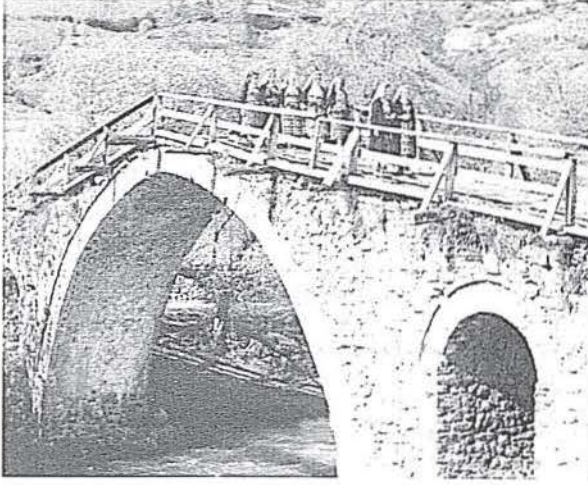
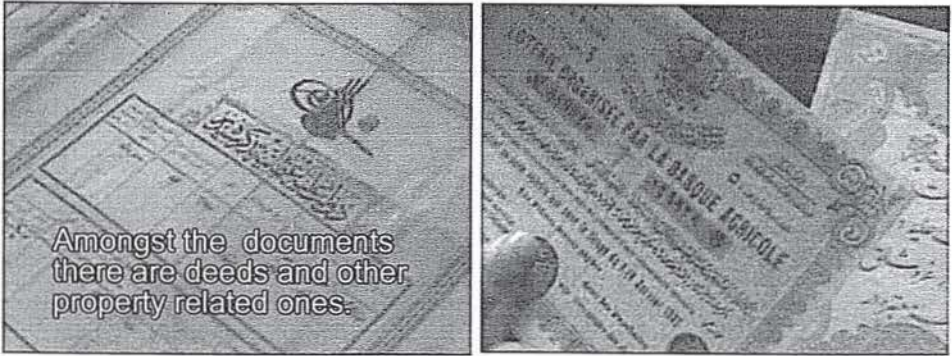

Fig. 26. Arda köyüköprüsü

Fig. 30. "Altın Kur'an".

Amongst the documents
there are deeds and other
property related ones.

Fig. 31. Koleksiyonda değişik özel ve idare belgeleri mevcuttur

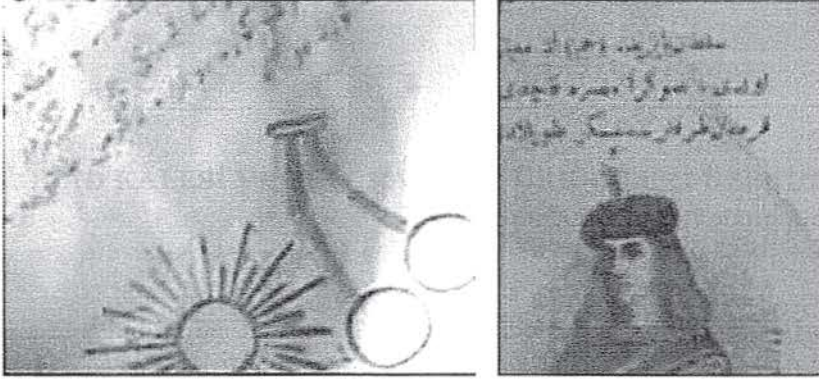

Fig. 33. Okuma kitapları

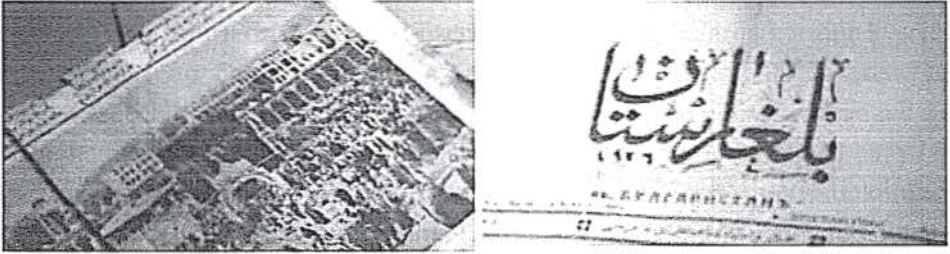

Fig. 34. Gazeteler